

Miralles, R.: Islam y mundo árabe en la escuela y medios de comunicación. Mundo Árabe Online: www.mundo-arabe.org/estudio_sobre_el_islam_y_mundo_arabe.htm, 30-05-2005.

Moore, K., Mason, P., Lewis, J. (2008): Images of Islam in the UK. The Representation of British Muslims in the National Print News Media 2000-2008, Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies, Cardiff University.

Pizarosso, A. (1991): La guerra de las mentiras: información, propaganda y guerra psicológica en el conflicto del Golfo, EUDEMA Madrid.

Poole, E. (2000): Media representation and British Muslims, Dialogue Magazine. Also Al-Bab Online: www.al-bab.com/media/articles/poole0005.htm, 19-10-2005.

Poole, E. (2002): Reporting Islam: Media Representation of British Muslims. London: I.B. Tauris.

Ramadan, T. (1999): To Be a European Muslim. Islamic Foundation, Leicester.

Richardson, J.E. (2001): British Muslims in the Broadsheet Press: a challenge to cultural hegemony? In Journalism Studies, 2/2, 221-242.

Saeed, A. (2007): Media, Racism and Islamophobia: The Representation of Islam and Muslims in the Media. In Sociology Compass 1/2: 443-462.

Said, E. (1978): Orientalism. Vintage Books.

Schiffer, S. (2004): Islam and the Western Media. Constructed Realities and Caricatures. Qantara Online: www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-478/_nr-204/i.html, 27-12-2004.

Yalonnis, C., Magannam, G., Milton, K. (2005): Western Perception of Islam and Muslims. A Study of Public Opinion and the Role of the Media in the United States and Western Europe. Ministry of Awqah and Islamic Affairs, Kuwait

Sources:

Recommendation 1162 (1991) on the contribution of the Islamic civilization to European culture, Council of Europe Parliamentary Assembly.

Recommendation 1396 (1999) Religion and Democracy, Council of Europe Parliamentary Assembly.

Resolution 1605 (2008) European Muslim communities confronted with extremism, Council of Europe, Parliamentary Assembly.

Human Rights in the OSCE Region (Europe, Central Asia and North America). Report 2006 (Events of 2005). Helsinki Federation for Human Rights & IHF Research Foundation, Vienna.

Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2007 (Events of 2006). Helsinki Federation for Human Rights & IHF Research Foundation, Vienna.

Stanislav Holubec

Moc, revoluce a kolektivní jednání v dílech Michaela Manna, Charlese Tillyho a Thedy Skocpolové.¹

1) Tato studie byla podpořena Postdocem Západočeské university a specifickým výzkumem FF ZČU.

Abstract:

Michael Mann, Charles Tilly a Theda Skocpol are the leading personalities of the so called "New historical sociology" in 80ies. The main goal of the article is to present the ideas and thinking of these three in Czech social sciences less known authors and try to outline the comparison of their approaches. Based on analysis of their works and the secondary literature on them, the article shows that all of the authors connect not only the historic-sociological method but as well the modernization perspective, interest for the social change, inspiration by Marx and Weber and the revision of their thinking. On the other hand there are significant differences among them based on their topics (in sense of space and time), interests for a different social processes, macro-, mezo- and micro approach and methods of their research.

Jména Charlese Tillyho, Michaela Manna a Thedy Skocpolové nejsou v české sociologii ani historiografii příliš známa a to i přesto, že v západní především anglosaské historické sociologii jsou považováni za její klasiky. Ačkoli byla jejich hlavní díla publikována v osmdesátých letech 20. století, abychom pochopili soudobé trendy v historické sociologii, nemůžeme se těmto třem autorům vyhnout. Skocpolová, Mann a Tilly jsou zařazováni do školy tzv. *Nové historické sociologie* (NHS). Tímto pojmem označujeme směr v amerických společenských vědách existující již po čtyři desítky let, který se zde zformoval částečně pod vlivem pokusů dodat historický rozměr strukturně funkcionalistickým

teoriím, částečně pod vlivem inspirace francouzskou školou Annales nebo německo-rakouskou historickou sociologií (Weber, Sombart, Polányi). V první fázi od šedesátých do sedmdesátých let byla NHS nejvíce inspirována právě Maxem Weberem a teoriemi modernizace. Z autorů, kteří se s tímto obdobím spojují je třeba jmenovat Shmuela N. Eisenstadta, Barringtona Moora, Reinharda Bendixe, Neila Smelsera, Steina Rokkana, Martina Seymoura Lipseta nebo Norberta Eliase. Během 70. let se v NHS formuje nový proud, mezi jehož nejvýznamnější představitele je vedle zmíněné trojici autorů možno počítat ještě Perryho Andersona a Immanuela Wallersteina. Tento proud opouští buď zcela nebo částečně Maxe Webera a nahrazuje ho (či doplňuje) Karlem Marxem (SPOHN, 2005: 196–198). Můžeme konstatovat, že právě v 80. letech zažívá společně s tímto proudem historická sociologie období své asi největší slávy.

Tilly, Mann i Skocpolová pocházejí z anglosaského kulturního okruhu a strávili svá badatelsky nejplodnější léta v USA. Předmětem jejich zájmu jsou nicméně dlouhodobé historické procesy spjaté s evropskou civilizací. Všechny tři spojuje inspirace dvěma klasiky sociologie: Karlem Marxem a Maxem Weberem, přičemž všichni přistupují ke kritické revizi psaní obou dvou klasiků. Všem třem je také společný zájem o politické dějiny. Mannovou ústřední kategorií je sociální moc, v Tillyho případě je to kolektivní jednání a v případě Skocpolové hraje hlavní roli problematika revoluce a sociální politiky.

Michael Mann

Michael Mann (*1942) absolvoval Oxfordskou universitu, kde studoval dějiny a veřejnou a sociální správu. Pod vlivem šedesátých let inklinuje celoživotně k levici. V počátcích své kariéry působil v Británii na několika univerzitách (mj. na London School of Economics). Jako začínající badatel se zabýval problematikou britského a kontinentálního dělnictva. Když začala vláda M. Thatcherové krátit rozpočty sociálních věd, opustil Mann podobně jako řada jeho levicových kolegů Velkou Británii a usídlil se v USA. Zde se stal v roce 1987 profesorem sociologie na University of California v Los Angeles. V Los Angeles publikoval také svá hlavní díla: *Dějiny moci od počátků do 1760* (publikováno 1986) a druhý svazek *Vzestup tříd a národních států* (2004). Analýze dvacátého století se věnují dvě dílčí práce: *Fašisté* (2004) a *Temná strana demokracie: Vysvětlení etnických čistek* (2005). Podle Spohna plánuje ještě další dva svazky ke globalizaci a sociální teorii. (SPOHN, 2005: 213) Tento Mannův projekt je považován za jeden v NSH z nejambicióznějších. Kromě toho vydal publicistickou práci *Nesourodé impérium* (2003), kde se kriticky vyjadřuje k zahraniční politice Bushových USA a jejich „války proti teroru“.

Ústřední kategorií Mannova zájmu je moc, resp. sociální moc. Problematika moci se dostává do středu zájmu v sedmdesátých a osmdesátých letech i u dalších sociálních badatelů (nejen M. Foucaulta, ale i A. Tofflera a G. Deleuzeho). Michael Mann přistupuje k moci z pozice historické sociologie. Ve svém pohledu se opírá především o třídní analýzu (méně už o hospodářské dějiny nebo dějiny mezinárodních vztahů). Jeho ambicí je prozkoumat proměny moci v hlavních lidských civilizacích během historie. Společnost

je pro něj tvořena mocenskými sítěmi. Sociální moc definuje jako „schopnost integrovat lidské populace a prostory do dominantních konfigurací“ (SMITH, 1991: 121). Abychom porozuměli, jak fungovala moc ve většině historických společností, zavádí Mann tzv. IEMP model. Tato čtyři písmena jsou označením čtyř hlavních typů společenské moci existujících napříč dějinami: Ideologické, ekonomické, vojenské (militaristické) a politické. Politickou a vojenskou moc lze shrnout také pod pojem geopolitická moc. (tamtéž, 121) Prozkoumat interakci mezi těmito čtyřmi druhy moci v lidských dějinách je hlavní Mannovou ambicí.

Ideologická moc vyplývá ze tří navzájem spojených argumentů v sociologické tradici: Protože víme, že nikdo nevnímá svět na základě čisté smyslové percepce, ale na základě významů, které našim vjemům přikládáme, první významnou složkou ideologické je „monopolizace tvorby významů“. Druhou složkou je tvorba norem, tedy pravidel regulace lidského jednání. Třetí složkou ideologické moci jsou esteticko-rituální praktiky. Tím má Mann na mysli např. písně, tance, rituály, obrazy apod. (MANN, 1986: 22–23)

Ideologické organizace existují ve dvou typech: První typ je transcendentní. Tedy přesahující existující instituce všech druhů moci. Příkladem je samozřejmě náboženství. Druhý typ ideologie nazývá imanentní morálkou, která posiluje soudržnost a moc již existujících sociálních skupin. Jejím příkladem jsou ideologie tříd a národa. Dva prostředky ideologické moci byly často v opozici. Například středověké náboženství hovořilo o rovnosti lidí před bohem (transcendentno) ale zároveň se vyznačovalo silnou stavovskou identitou (překročitelné přehradu mezi feudály a širokými vrstvami). (MANN, 1986: 519) Tento rozpor nicméně nevedl ke krizím, ale naopak přispíval k dynamice evropské středověké civilizace.

Ekonomická moc se „odvozuje z uspokojování životních potřeb pomocí sociální organizace získávání, přeměny, distribuce a konzumace přírodních zdrojů. Skupina, která se utváří kolem těchto úkolů, se nazývá třídou. Mann hovoří o čtyřech fázích rozvoje třídních vztahů a třídních bojů: latentní, extenzivní, politické a symetrické. Na příkladu starého Řecka ukazuje, že se třídní boje se během rozvoje lidské civilizace projevují na jejím počátku velmi málo, čehož jsou příkladem první městské státy v Mezopotámii. V období raných centralizovaných říší, jako je říše perská nebo asyrská, probíhají třídní boje extenzivně ve smyslu vědomého útlaku širokých vrstev vládnoucí třídou po celém teritoriu říše a politicky ve smyslu, že pomáhali udržovat státní moc. V těchto říších existuje z hlediska třídního vědomí pouze jedna–vládnoucí třída. Třídní vědomí u širokých vrstev dosud neexistovalo, a proto není možné třídní strukturu těchto zemí nazvat symetrickou. Tato fáze nastává až ve starém Řecku, třídní boje se nyní stávají být jedním z důležitých faktorů v historii. (MANN, 1986: 528) Mann se domnívá, že třídy nejsou motorem dějin, jak tvrdil Marx a ekonomická moc není hlavní silou historie. Dost často byla ekonomická moc změněna dalšími typy moci. (tamtéž, 520) Diskuse o ekonomické moci se obvykle odehrávají na základě dvou tradic: Jedna zdůrazňuje organizaci výroby (marxistická) a druhá organizaci směny (polanyiovská). Mann zdůrazňuje, že jedna nemůže být bez druhé a je nutné hledat, jak se navzájem ovlivňují. Ekonomickou organizaci nazývá

okruhy praxe. Pojem „praxe“ si vypůjčuje od Karla Marxe, který jeho pomocí zdůrazňuje, že ekonomická aktivita obsahuje praktickou každodenní práci lidí, ať už se jedná o výrobu, distribuci, směnu nebo konzumaci. (tamtéž, 24–25)

Vojenská moc vyplývá z nutnosti organizace obrany proti nájezdníkům a její využitelnosti pro válečné útoky. Vojenská moc zmizela ze sociologie v poválečné době, kdy byla válka delegitimizována a převládalo vědomí, že vede k oboustranným ztrátám a je tedy iracionální. Po většinu historie hrála ovšem podstatnou roli. Každá vojenská organizace je samozřejmě donucující. Vojenskou mocí nerozumí Mann pouze armády ale také všechnu práci z donucení. Práci otroků při budování hradeb, cest a veřejných budov. (MANN, 1986: 26) Mann hovoří o dvou prostorových okruzích dosahu vojenské moci ve starých civilizacích: První je okruh bezprostřední kontroly, tedy místo kam jde poslat armádu z centra, aniž by bylo třeba organizovat nákladné tažení (tento okruh je okolo 90 kilometrů, tedy tři dny pěšího pochodu od hlavního města po které si může voják nést vlastní zásobu jídla). Druhý okruh je oblastí respektu z vojenské moci. Tento zahrnuje i formálně nezávislé státy, které jsou ale pod vlivem blízkosti vojenské moci ochotné platit tributů nebo posílat na mocný sousední dvůr své děti „k výchově“ ve skutečnosti jako rukojmí. (MANN, 1986: 26)

Politická moc vyplývá z výhod centralizovaného, institucionalizovaného a teritorializovaného sociálního života. Politická moc vyžaduje hranice, zatímco předchozí typy moci je mohou překračovat. Mezi politickou mocí a ideologickou mocí je jakési negativní korelace. Státy se bojí ideologií jako jakýchsi „neviditelných spolčení“ které si mohou ideologická hnutí utvořit bez vědomí státu a mimo jeho struktury (MANN, 1986: 522) Politická organizace je také dvojitá. Zde je potřeba rozlišovat mezi domácími státy zaměřenými na ovládnutí domácího obyvatelstva nebo zajišťování hranic a mezinárodními svazky. V případě států rozlišuje Mann ještě mezi despotickými a infrastrukturními. Státy despotické připomínají Weberovo charismatické panství a vyznačují se rychlým vznikem a malou stabilitou. Někdy mohou dosahovat obrovské rozlohy (např. Mongolská říše). Státy infrastrukturní připomínají byrokratické panství, vznikají obtížněji, ale vykazují větší stabilitu. V případě mezinárodních svazků do nich řadíme aliance států a společenství smlouvy. Zde rozlišuje dva geopolitické typy: Hegemonické impérium (*empire of domination*) ovládající okolní státy nebo civilizace mnoha mocenských aktérů (*multi-power-actor-civilization*).

Hegemonické impérium používá v první řadě vojenskou a na druhém místě politickou moc. Někdy stačí jen pověst o „ohromné moci“ hegemonického impéria, která mu zajišťuje nadvládu nad ostatními státy a stálou územní expanzi. Hegemonické impérium se postupně může změnit v *teritoriální impérium*. Zatímco hegemonické impérium není příliš velké svým rozsahem a spíše ovládá ostatní formálně nezávislé státy, teritoriální

impérium začleňuje všechna nová území do svého celku a podřizuje je jednotné správě, vojenské a ekonomické politice. Příkladem je samozřejmě římská říše.

Civilizace mnoha mocenských aktérů se vyznačuje existencí více států, mezi nimiž jsou mocenské poměry vyvážené. Hlavními druhy moci jsou zde ekonomická a ideologická. V rámci civilizace mnoha aktérů existují státy, které jsou rozvinutější a dokážou se díky tomu mocensky prosadit proti zaostalejším státům (příkladem je nadvláda Athén ve starém Řecku). Naopak používání vojenské moci by mohlo být považováno za pošlapání společných kulturních či náboženských kořenů a vyskytuje se proto v menší míře. Používání ideologické moci znamená, že jednota této civilizace je udržována pomocí jednotného náboženství nebo ideologie. Příkladem je středověká Evropa (křesťanství), muslimský svět (islám) nebo moderní západní svět (demokracie, lidská práva).

Oba typy států mohou existovat na různých místech ve stejném čase, ale zároveň lze vysledovat tendenci, že v určitém období jeden typ převažuje. Mam si zde klade otázku, pomocí jakých mechanismů dochází ke střídání cyklů. Domnívá se, že hegemonická impéria mají stálý trend k decentralizaci (státní moc přechází do rukou občanské společnosti), zatímco civilizace mnoha mocenských aktérů se naopak postupně centralizují. V tomto případě hrají hlavní roli velitelé armád z okrajových částí, kteří získají moc svou schopností zachránit *civilizaci mnoha mocenských aktérů* před vnější hrozbou, ale pak ji sami přemění na hegemonní impérium.

Kromě cyklického charakteru vývoje sociální moci hovoří Mann o stálém posunu centra kolektivní moci (*leading edge*) severozápadním směrem: Od Mezopotámie a Egypta přes Řecko a Fénicii k Římu a odtud do středověké západní Evropy, Anglie a do USA a snad v blízké budoucnosti do Japonska nebo Číny.

Mann chce především analyzovat tři druhy procesů: Jak se vyvíjí v historii tyto čtyři druhy moci? Jak se objevují náhlé nárůsty moci? A jaké jsou zákonitosti vývoje Evropské civilizace, která je nejvýznamnějším mocenským celkem? (SMITH, 1991: 121). Mann uvádí, že původně chtěl svou práci vyvrátit Marxe a uznat Webera, ale ačkoli se od tohoto záměru podle svých slov později vzdaluje, na řadě míst knihy je tato tendence stále patrná. (WICKHAM, 1988: 63) Samotná kategorie moci (autorita) se do sociologie dostává díky Maxi Weberovi.²

Nejstarší mocenské sítě vznikají v Mezopotámii a Egyptě a základem jejich struktury je organizace závlahového systému a moc je přímo uplatňována pouze

2) Ve vztahu k sociální moci rozlišuje Mann ještě několik dalších pojmů: Moc může být distributivní (tj. někoho nad někým), kolektivní (tj. jako vzájemně výhodný vztah), nebo kombinací obojího (dva kooperují a mají moc nad třetím). Moc může být také extenzivní nebo intenzivní. Tj. buď minimální ale nad velkým počtem lidí, nebo velmi silná ale nad malou populací. A konečně moc může být buď autoritativní, nebo difúzní. Tj. buď vynucená příkazy, nebo akceptovaná dobrovolně (Smith, 1991: 122).

v bezprostředním okruhu města a na větší vzdálenosti prostřednictvím tributů place-
ných hegemonnímu území. Proto je zde moc velmi nestabilní. Na tyto rané říše nejprve
útočí kočovní bojovníci (v letech 1800 až 1400 př. n. l.) a poté s ekonomickou a vojen-
skou mocí zemědělců doby železné ze severu. Tito zemědělci utvořili buď první *civilizace
mnoha mocenských aktérů* (jako v Řecku nebo ve Fénicii) nebo první *hegemonní impéria*
(jako Asyřané, Peršané nebo Římané).

Řecko zažilo svůj vzestup díky kombinaci objevů doby železné s unikátními
ekologickým a geopolitickými podmínkami. Země se nacházela na křižovatce námoř-
ních cest a na rozhraní mezi velkými dominantními říšemi a polobarbarským zemědě-
lským světem. (MANN, 1986: 223) Objevy doby železné umožnily civilizační vzestup ze-
mědělců mimo centralizované závlahové říše. Právě výnosné zemědělství doby železné
a levný námořní obchod stály na počátku řeckého bohatství. Hlavními komoditami, které
Řecko proslavily, bylo víno, olej, žoldnéři a otroci. Zatímco na počátku byly řecké měst-
ské obce charakterizovány vnitřními třídními konflikty, postupně byly tyto nahrazeny
konflikty mezi silnějšími a slabšími řeckými městskými obcemi. Imperialistické tendence
a stále větší spoléhání se na žoldnéře nakonec řeckou kmenově bojovníckou demokracii
oslabily natolik, že se stala kořistí nastupujících hegemonních států. (SMITH, 1991: 125)

Řecko-perské války nebyly bojem ohrožených Řeků za svobodu, ale šlo ve své
podstatě o střetnutí dvou imperialismů. Vojenského imperialismu Persie a ekonomického
imperialismu řeckých městských států. Expanze Perské říše se přesně shodovala s ob-
dobím řecké obchodní a námořní expanze vedené Athénami. Důkazem oboustranně im-
perialistického charakteru střetnutí je i skutečnost, že na perské straně bojovalo mnoho
Řeků. Důvodem bylo, že perská nadvláda nad Řeky v Malé Asii nebyla zas tak hrozná, po-
litičtí imperialismus Sparty a Athén byl mnohými Řeky považován za horší než imperia-
lismus Perský a řečtí žoldnéři bojovali pro kohokoli, kdo jim zaplatil. (MANN, 1986: 215)

Ve čtvrtém století př. n. l. náklady na vzájemné válčení a obranu před sousedy
vyšplhaly tak vysoko, že si je řecké městské obce nemohly dovolit. Na periferii řecké *ci-
vilizace mnoha mocenských aktérů* se začali objevovat tyrané, jako byl Dionýsos Sicilský,
Iason Thessalský a nakonec Filip Makedonský, kteří začali řeckou civilizaci měnit v he-
gemonní říši. (tamtéž, 228)

Řím byl podle Manna sice jedním z nejuspěšnějších výbojných států v dějinách
lidstva, ale bez pochyby nejuspěšnější byl v udržení svých zisků. (tamtéž, 250) Říše byla
kombinací pozůstatků kmenové struktury s městským státem. Ke kmenovým tradicím
patřil zvyk, že každý dospělý muž je zároveň bojovníkem. Během dvou set let existence
Říma od punských válek do počátků císařství bylo okolo třinácti procent mužských oby-
vatel Říma stále ve zbrani a polovina sloužila alespoň jedno sedmiletí v římské armádě.
Kartágo, s nímž se Řím střetl, nemělo dispozici podobně vytrénované mužské obyvatel-
stvo a muselo se spolehnout na najímané žoldnéře. Ve válečném střetnutí se tedy ukázalo

jako výhoda, že Řím vznikl z kmenové společnosti kombinované s obchodnickým stá-
tem, zatímco Kartágo vznikalo výlučně z městského obchodnického státu.³

V Římě nebylo podobně jako v Řecku díky jeho kmenové tradici běžné, aby je-
den občan byl znevolňován druhým. Místo toho zde byli na práci pro vládnoucí vrstvu vy-
užíváni zajatci v kmenových válkách, z nichž se později stávají otroci. Podobně jako Řecko
i Řím pocítoval nedostatek pracovních sil z důvodu nutnosti nasazovat velkou část svých
obyvatel do válek. Význam otroků v římské společnosti nesmíme nicméně přeceňovat.
Otroků nebylo v římské společnosti nikdy více než 25 % a vlastníků otroků 5 %. Římský
ekonomický systém měl především podobu obchodního a vojenského podnikání. Zdroje
získané využitím levné otrokové práce byly investovány do dálkového obchodu případně
do válečných tažení. Jen malá část z nich byla investována do výroby. Často zmiňovaný
argument, že v Římě neexistovala poptávka po zavádění nových technologií, neboť zde
byla k dispozici levná otroková pracovní síla, je také problematický. Jak se zdá, byly to spíše
zisky Říma z válečných tažení (zajatí otroci, válečná kořist) a nízká cena pracovní síly ná-
mezdních zaměstnanců snižovaná cenou pracovní síly otroků, které představovaly setr-
valý zdroj bohatství a nezbuzovaly nutnost technologické inovace.

Římská republika ovlivněná kmenovými tradicemi se nicméně nemohla dlou-
hodobě udržet kvůli přirozené tendenci ke koncentraci moci a majetku a svému územ-
nímu růstu. Před změnou letopočtu byla republika na rozcestí, zda se dát cestou např.
říše Alexandra Velikého a rozpadnout se do několika království nebo se změnit v impé-
rium. (tamtéž, 259) Jak víme, byla zvolena druhá možnost.

V době mezi léty 100 př. n. l. a 100 n. l. byla Římská říše hegemonickým im-
périem bez zřetelných hranic. Moc jeho legií byla větší než moc státního aparátu. Okolo
Říma se nacházely klientské státy, které mu odevzdávaly poplatky, a zároveň na nich le-
žela správa domácích záležitostí. V této době byly legie umístěny především buď uvnitř
říše, kde se staraly o vnitřní pořádek, anebo válčily za hranicemi říše a připojovaly další
území. Legie byly v této době také stavitelskými jednotkami. Římský voják častěji sta-
věl mosty, hradby nebo cesty, než válčil. Mann toto nazývá *ekonomickou legií*. Zatímco
byla vojenská síla římských legií velmi účinná proti hustě osídlenému a urbanizovanému
území, proti nomádům nebo kmenům žijícím rozptýleně a v nepřístupných teritoriích
byla jejich použitelnost menší. Proto se Řím tak rychle rozprostřel po osídlené zóně
středozeří. Systém klientských států především převládal, tam, kde dosáhla civilizace
vysoké míry vyspělosti již před příchodem Římanů - za východní částí říše. Následkem

3) *Dokladem vzniku Říma z kmenových tradic je i původní značný stupeň sociální rovnos-
ti (byť zveličovaný pozdějšími autory z doby císařství, kteří kritizovali vlastní „zkaženou“
dobu). Máme doklady o tom, že ještě v roce 200 př. n. l. byla plat setníka jen dvakrát
vyšší než obyčejného vojáka, zatímco v prvním století to již bylo dvacetkrát více a vysocí
důstojníci měli dokonce pětisetnásobný plat než obyčejní vojáci. (Mann, 1986: 255)*

toho zde nebyly římské jednotky dostatečně vytrénované pro výboje a zažily zde několik porážek, z nichž asi nejznámější je porážka Crassa a jeho sedmi legií od Parthů v roce 53 př. n. l. u Karrh (MANN, 1986: 272–276).

Ve druhé fázi po roce 100 n. l. nejsou již hrozbou vnitřní nepokoje, neboť říše je efektivně centralizována, ale nájezdy vnějších útočníků. Řím přeměnil většinu svých vazalských států ve vlastní provincie a rezignuje na další výboje. Legie jsou umísťovány hlavně na hranice, aby zabránily nájezdům barbarů. Jak uvádí Mann, i přes stavbu pohraničních opevnění bylo pro barbary snadné je na jednom místě prolomit dřívě, než se tam legie přesunuly. Jak se zdá byly hradby užívány spíše k zabránění útěkům barbarů ven z říše po skončeném plenění, a proto snad byly příkopy Hadriánova valu obráceny směrem do říše a nikoli ven z ní (MANN 277).

Římská říše zanikla podle Manna díky skutečnosti, že stále docházelo ke konfliktům mezi vyšší třídou, která vlastnila majetek v provinciích a armádou ovládající státní aparát v centru. Vyšší třída nebyla ochotná obětovat ze svého majetku takové množství, aby to poskytlo státu dostatečnou sílu na obranu proti barbarům. Naopak proti často uváděnému argumentu o zanikání otroctví jako příčiny úpadku římské říše staví Mann argument, že splývání chudých rolníků a otroků do jedné kategorie „kolóni“ naopak umožnilo vlastníkům půdy zvyšovat své zisky. Za nejdůležitější odkaz Říma dějinám lze pokládat křesťanství, které sice vzniklo jako opoziční náboženství proti Římské říši, ale během několika staletí se stalo její oficiální ideologií a přežilo i zánik Říma. Křesťanství se poté stalo základem středověké *civilizace mnoha mocenských aktérů*. (SMITH 1991: 126)

Další klíčovou transformaci vidí Mann až v 16. století, kdy národní státy převzaly od křesťanství ambici dosáhnout *normativní pacifikace* svých obyvatel, především pomocí vytváření národní identity. Vývoj se rozvíjí na absolutistické státy a státy ústavní, kteréžto rozdělení založilo dvě linie evropských dějin trvajících až do moderní doby. Zatímco marxisté hovoří o vzestupu kapitalizmu, Mann hovoří o vzestupu kapitalizmu a národního státu, přičemž tyto dvě události pokládá za stejně významné.

V moderní době se Mann zaměřuje na analýzu vztahů mezi státem, národem, třídou a státní péčí o společnost. V moderní společnosti dochází ke stálému posilování těchto složek a k jejich vzájemné interakci. Se vzrůstem třídního vědomí dochází ke vzrůstu národního vědomí, se vzrůstem moci kapitalizmu dochází ke vzrůstu moci států.

Podle Manna je základní uspořádání moderních států dvacátého století ovlivněno způsobem, jakým probíhaly konflikty o jejich státní systém v 18–19. století. Zde rozlišuje několik skupin evropských států. Do první skupiny řadí ty, které se modernizovaly za stéle existence ústavy a parlamentní demokracie, příkladem jsou USA nebo Velká Británie. Situace zde vedla k liberálnímu nebo sociálně reformistickému (labouristickému) režimu. Druhý případ nazývá „výsledkem střetnutí mezi absolutistickými a ústavními (parlamentárními) tendencemi. Příkladem je Francie, Itálie nebo Španělsko. Tento vývoj vedl od absolutismu k možnosti zavádění liberální demokracie. Třetí typ nazývá sloučený. Zde nebyl absolutizmus v konfliktu s ústavními tendencemi, ale

naopak se doplňovali a absolutní monarchie vedla k demokracii sociálního zaměření. Tak tomu bylo ve Skandinávii. Čtvrtým typem byla absolutistická monarchie, vůči níž stála příliš slabá liberální tendence. Tato skutečnost vedla buď k fašismu (v případě Německa, Rakouska nebo Japonska) či k autoritářskému socializmu (v případě Ruska). (SMITH, 1991: 128–129)

Mannovy čtyři druhy moci nám samozřejmě připomenou čtyři sociální systémy podle Talcotta Parsonse (ŠUBRT, 2001: 56): *ekonomický subsystém* tj. ekonomická moc, *politický subsystém* tj. politická moc, *výchovný, náboženský a rodinný subsystém* tj. ideologická moc a *právní subsystém*. Pouze místo právního subsystému hovoří Mann o vojenské moci. To je pochopitelné, neboť válka hrála v dějinách lidstva větší roli než právní systémy a tyto byly po většinu dějin pouhou odvozeninou předchozích typů moci. Na Parsonsovu omluvu je třeba zdůraznit, že jeho typologie byla konstruována pro Spojené státy v padesátých letech s rozšířenou představou o nezávislosti soudní moci. Přesto i tehdy mnozí kritizovali Parsonsovu představu právního subsystému jako čehosi autonomního. Naopak u Manna je problematické oddělení politické od vojenské moci, přestože obě dvě byly historicky vždy propojené, jak o tom svědčí známý Clausewitzův výrok, že válka je pokračování politiky jinými prostředky. Možná by šlo také namítnout, proč Mann nehovoří o kulturní moci? Dát náboženství, sekulární ideologické nauky a kulturu pod jednu nálepku *ideologické moci* samozřejmě znamená značné zjednodušení.

Badatel počátku 21. století je bezpochyby překvapen zřetelným eurocentrizmem Mannova díla.⁴ Podle Manna byla Evropa již okolo roku 1200 vyspělejší než zbytek světa, ačkoli historikové dnes kladou ono rozhodnutí většinou mezi léta 1500–1700. Tradice Evropského starověku byla podle Manna hlubší a rozvinutější než starověké civilizace Asijské a tato tradice začíná již v době objevení se doby železné v Evropě jako na prvním místě na světě (jak už víme, Mann přikládá době železné obzvláštní význam). Naopak v případě Číny Mann vysloveně zlehčuje jí dosažený stupeň technického rozvoje a kultury. Tuto část knihy označuje recenzent práce Wickham za nejslabší (WICKHAM, 1988: 75).

Mann téměř neprovádí komparace a své dějiny sociální moci pojímá jako v zásadě lineární příběh evropské civilizace. Absence komparací je přitom zarážející, neboť právě tato badatelská metoda nás zbavuje eurocentrických předsudků. Pro středověké období Mann opomíjí interakci Evropy s vyspělejším islámským světem, ačkoli odsud vzešlo nesmírné množství kulturních podnětů. Sporná je i jeho teze o přesunu vedoucí síly (*leading edge*) severozápadním směrem. Hovoříme-li o přesunu jádra sociální moci z blízkého východu do Řecka pak do Říma a západní Evropy, dopouštíme se především ignorování významu arabského světa v 7–12 století, jehož byla Evropa vyslovenou periferií a Bagdádský kalif měl daleko více moci, než řekněme Karel Veliký. Jak upozorňuje

4) Mann podobně jako Skocpolová nezná kromě francouzštiny další cizí jazyky, ale i francouzských prací je v jeho knize velmi málo.

Wickham, díky nezvratnému přesvědčení že s koncem starověku přechází hnací síla sociální moci z Itálie do západní Evropy, Mann ignoruje význam středověkých italských měst, neboť vedoucí síla již prý byla ve Francii (WICKHAM, 1988: 76).

Podle Manna je jednou z hlavních událostí lidských dějin vznik a expanze náboženství spásy. Podle něj je středověk charakterizován především dominancí ideologické moci ve formě křesťanství. To je také hlavní příčinou vzestupu Evropy. Díky křesťanství bylo zachráněno dědictví římské kultury, církev přenesla římské tradice mezi germánské barbary, křesťanství podpořilo vojenskou morálku franských vojsk ve střetnutí s Araby a křesťanství stálo i na počátku kapitalizmu. Tyto myšlenky ukazují na silnou inspiraci Maxem Weberem. Křesťanství je zde pojímáno jakou autonomní síla ovlivňující všechny ostatní složky moci, což je velmi zjednodušené tvrzení. Představa křesťanství jako hlavního předpokladu vzniku kapitalizmu je také obtížně přijatelná, neboť víme, že kupci se těšili v některých zemích vyšší míry svobody než v Evropě a že samotná církev často zakazovala obchod a zisk. Ostatně kapitalismus pro Manna není tím nejdůležitějším fenoménem utvářejícím moderní svět.

Práce Michaela Manna představuje velmi ambiciózní projekt historické sociologie. Za obzvláště podnětné považují její části věnované starověku. Naopak zřetelný eurocentrismus, přílišný důraz na ideologickou moc ve vztahu ke středověké Evropě a přecenění významu státu ukazují na její limity. Dlouhotrvající odkládání vydání třetího svazku ukazuje, že Mann si je těchto limit vědom a že rychlý vývoj sociálních věd vede k tomu, že na desítky let rozvržené badatelské projekty zastarávají. Podobně jako Wallerstein dosud nevydal (a patrně ani nevydá) čtvrtý díl *Moderního světového systému*, nedivil bych se, pokud by Mann také tiše opustil myšlenku na vydání třetího svazku svých *Zdrojů sociální moci*.

Charles Tilly

Charles Tilly (1929–2008), byl žákem Pitrima Sorokina (ZNEBEJÁNEK, 1997: 109) a Baringtona Moora, studoval na Oxfordské a Harvardově univerzitě, kde také získal doktorát ze sociologie. Kromě vojenské služby v Koreji se celý život mohl věnovat vlastní badatelské práci (SKOVAJSA, 2008: 800). Patřil k mimořádně plodným autorům (za svého života uveřejnil 51 knih a asi 600 článků). Během své kariéry obdržel řadu čestných doktorátů a dalších ocenění a působil na řadě prestižních amerických univerzit. Ve své odborné dráze se zabýval především sociologií kolektivního jednání, sociálními hnutími, problematikou města, utvářením státu, kapitalizmu, revolucí a dalšími dlouhodobými sociálními procesy v Evropě především od 17. do 19. století. Hlavními zeměmi jeho zájmu byly Francie a Velká Británie. V češtině vyšla dosud jen jedna jeho práce – *Politika kolektivního násilí* (2006). Je také třeba obdivovat Tillyho organizátorskou činnost. Jak uvádí jeho žačka a významná historička Lynn Huntová, podařilo se mu dát založit Centrum pro výzkum sociálních organizací na univerzitě v Michiganu s velmi štědrým rozpočtem (HUNT, 1984: 244), které se pustilo nejen do projektu kvantitativního výzkumu

trendů francouzských sociálních dějin novověku, kde hrál Tilly hlavní roli, ale i celé řady dalších projektů.

Prací, která stála na počátku jeho vědecké slávy, je kniha *Vendée* (1964). V tomto díle obhájeném Tillym jako doktorská disertace se autor zabývá povstáním v západofrancouzské přímořské oblasti v roce 1793, které bylo zoufalou a od počátku k porážce odsouzenou revoltou širokých venkovských vrstev proti městské revoluci. Potlačení této vzpoury revolučními vojsky si vyžádalo více obětí, než revoluční násilí v Paříži a ostatních regionech Francie. Revoluční vojska zde užívala taktiku spálené země a počty obětí civilního obyvatelstva jsou tak vysoké, že mnozí z historiků hovoří o první moderní genocidě. Potlačení vzpoury bylo využíváno royalistickou propagandou jako příklad revolučního barbarství. Vzpoura ve Vendée byla mnohými historiky přehlížena, neboť nezapadala do schématu francouzské revoluce jako sociálního konfliktu utlačovaných a utlačitelů, kde na straně monarchie stála jen aristokracie a vysoká šlechta zatímco „lid“ stál na straně revoluce. Vzpoura ve Vendée naopak dokazovala, že se francouzská monarchie a katolická církev těšily v očích širokých vrstev značné podpoře (méně již aristokracie).

Tilly chce podobně jako E. P. Thompson rehabilitovat dav a jeho jednání v historii, když ukazuje, že z našeho pohledu iracionální povstání, může mít naopak z pohledu aktérů hlubokou vnitřní racionalitu. Hlavní otázkou knihy je, proč vypuklo povstání právě zde? Čím se Vendée lišilo od zbytku Francie? Za metodu své práce si Tilly zvolil komparaci dvou regionů v západní Francii: Mauges, které náleželo do jádra vzpoury a Val-Saumurois, které i přes blízkost rebelujícímu území nevykazovalo žádné známky neklidu. V případě Mauges se jednalo o chudší region se zemědělskou a textilní výrobou, Val-Saumurois bylo naopak bohatým regionem s rozvinutým obilnářstvím a pěstováním vína.

Tilly zjistil že Mauges bylo v předcházejícím století více ovlivněno urbanizací, a rozvíjela se zde textilní výroba, což vedlo k růstu napětí mezi městem a venkovem (SMITH, 1991: 79) Osídlení ve Val-Saumurois bylo méně rozptýlené, oblast měla větší kontakty se zbytkem Francie, lidé zde byli bohatší, náboženský život byl vlažnější a sociální postavení ovlivňoval více majetek než zděděný status. Vzpouru ve Vendée tak Tilly interpretuje jako reakci na procesy modernizace, která restrukturalizovala agrární region izolovaný od světa obývaný hodnotově konzervativní populací.

Kniha *Svárliví Francouzi* (1986) je dalším významným Tillyho dílem. Jedná se o analýzu vývoje pěti francouzských regionů (Burgundsko, Languedoc, Anjou, Flander a Paříže) od roku 1650 do dneška z hlediska kolektivního politického jednání. Zatímco v 17. století nacházíme kolektivní akce zaměřené na vyhánění výběrčích daní, nebo zotouzení narušitelů veřejné morálky, na konci 18. století začínají kolektivní akce nabírat podobu deputací, veřejných shromáždění a lidových soudů. Během 19. století se následkem vzniku průmyslového proletariátu objevují stávkové akce, organizované stávkokazectví, demonstrace a násilné útoky, ve dvacátém století následují kampaně, happeningy atd. Na základě sledování politických konfliktů rozlišuje mezi „parochiálně- patronizovaným“ a „nacionálně- autonomním“ vzorcem jednání. První klade do let 1650–1850, druhý od

roku 1850 do dneška. (SPOHN, 2005: 203) Zde se samozřejmě nabízí srovnání s Norbertem Eliasem a jeho *Procesem civilizace*, neboť i Tillyho kolektivní jednání je stále méně násilné, jednající aktéři tlumí své emoce a jsou stále organizovanější.

Na tuto práci navazuje kniha *Lidová střetnutí ve Velké Británii 1758–1834* (1995), která opět ukazuje, jak se ve sledovaném období stávaly kolektivní akce méně násilnými a legálními a jak zároveň narůstal jejich počet. I zde autor popisuje mizení praktik typu vyrabování budov, společných krádeží obilí, lynčování a veřejného ponižování a nahradily je praktiky typu průvod, sběr podpisů na petici a veřejná shromáždění. Tilly si zde zvolil za předmět svého výzkumu jihovýchodní regiony v Anglii Middlesex, Surrey, Kent a Sussex (z tohoto důvodu je třeba považovat název jeho knihy za nepřesný) a analyzuje zde více než 8 000 střetnutí zaznamenaných dobovými prameny. Knihu lze číst i jako zastřenou polemiku s prací Jürgena Habermase *Strukturální přeměna veřejnosti*, podle kterého se občanská společnost rodila v měšťanských salónech, zatímco Tilly ukazuje, že se rodila na náměstích a ulicích.

Tilly rozlišuje již ve své starší práci *Od mobilizace k revoluci* (1978) tři typy kolektivního jednání v evropském novověku: *Kompetitivní, reaktivní a proaktivní*. *Kompetitivní* je nejstarší a bylo zaměřeno proti konkurující skupině obyvatel, které chtělo zbavit života, majetku nebo cti. *Reaktivní* jednání nastává, když má být jedna skupina zbavena jinou svých zdrojů, např. majetku, práv, cti. Typickým příkladem může být české povstání Chodů. Na počátku utváření reaktivního jednání je obvykle formování moderního byrokratického státu, jehož představitelé se snaží disciplinovat obyvatelstvo. *Proaktivní* jednání znamená, že určitá skupina vyjadřuje nárok na zdroje, které dosud nemůže užívat (např. hnutí za občanská práva). Tilly hovoří o historické tendenci přesunu jednání od kompetitivního v předprůmyslových společnostech, přes reaktivní v 19. století až k proaktivnímu jednání století dvacátého. (SMITH, 1991: 80)

Ve své práci *Donucování, kapitál a Evropské státy 900-1990* (1990) si Tilly klade otázku, jak došlo k formování moderních států a ekonomiky v Evropě od doby raného středověku. Zatímco dva přední autoři píšící ve stejné době práce na podobné téma (P. Anderson a I. Wallerstein) zdůrazňovali úlohu obchodního kapitálu, Tilly obrátil zájem na utváření vojenské moci a podobá se tak poněkud M. Mannovi. Podle jeho názoru se ve feudální Evropě od počátku prosazovaly dvě tendence: Buď se jednalo o území s převažující akumulací a koncentrací kapitálu nebo akumulací a koncentrací násilného donucování. První typ se prosadil v městských republikách a vedl k *fragmentarizované suverenitě* např. v podobě městských států Itálie či Flander. Druhý typ se prosadil tam, kde města nehrála velkou roli, např. v Rusku. Pak se ale prosadil ještě typ, který Tilly nazývá *kapitalizované donucování*. K tomu došlo tam, kde byly síly kapitálu i státu vyvážené, jako např. v Británii nebo částečně ve Francii. Právě zde se objevil moderní efektivní stát. V tomto bodě je Tillyho argumentace podobná myšlenkám Perryho Andersona (1974). Tento autor vychází z marxistického pojetí společensko-ekonomických formací hovoří o třech jejich typech paralelně existujících v pozdní antice a raném feudalismu:

otrokářské, primitivně občinové (primitive communal) a nomádské jejichž syntézou je feudální způsob produkce, který se ovšem prosadil na různých územích v různých formách, podle poměru ve významu předchozích tří produkčních způsobů. Zatímco tam, kde existovala silná tradice otrokářského (Itálie) se prosadila feudální rozdrobenost městských obcí, tam kde převažoval germánský primitivně občinový systém, se prosadila feudální rozdrobenost německého středověkého státu a tam, kde oba systémy byly vyvážené, se prosadila efektivní středověká centralizace (Anglie, Francie). V Rusku a východní Evropě, kde se prolínala občinová a nomádská formace, došlo k vytvoření despotického absolutizmu. Na rozdíl od Tillyho je tak Anderson schopen vysvětlit německou feudální rozdrobenost, ke které došlo i přestože zde kupecký kapitál nehrál nijak velkou roli. Tam, kde se kombinoval občinový způsob s nomádským, nedošlo k vytvoření fungujícího feudalizmu, ale centralizovaných států (Rusko). (SMITH, 1991: 92) Zatímco Brit Anderson věnuje velkou pozornost i střední a východní Evropě (Německo, Rusko), pro Američana Tillyho je Evropa v zásadě redukována na Anglii, Francii a Itálii.

Tilly hovoří o čtyřech fázích jak způsobu vlády evropských států: *Patrimonializmu* (do roku 1500), *zprostředkování* (1400–1700), *nacionalizace* (1700–1850), a *specializace* (od roku 1850). Patrimonialismus znamenal vymáhání práce nebo naturálií od poddaných. Vojenská služba byla výrazem povinnosti vůči panovníkovi, byla ale také odměňována postoupením panovníkových území. V éře zprostředkování se vládci obraceli na najaté žoldnéře za stanovený plat, vypůjčovali si peníze v soukromých bankách a poddaní začínali platit peněžní daně. Během fáze nacionalizace začínají vládci sami vytvářet státní armádu a systém daní. Specializace znamená vytváření státní armády, námořnictva, policie a správního aparátu. (SMITH, 1991: 84)

Tilly předložil podobně jako Skocpolová vlastní teorii revolucí resp. kolektivního násilného jednání, nazývanou též teorií mobilizace zdrojů. Podle něj je kolektivní jednání výsledkem kombinace čtyřech faktorů: 1. rozsah existence společných zájmů v určité skupině obyvatel. Např. jestli tu je skupina lidí, kteří mají podobné ekonomické postavení a podobný zájem o jeho změnu. Za druhé to je *organizace*. Existuje společná identita lidí určité skupiny a nějaká organizační struktura? Za třetí to je *mobilizace*. Tedy zda členové skupiny ovládají důležité zdroje, které jim umožní prosadit své zájmy. Čtvrtý prvek nazývá Tilly *příležitost*. Ta obsahuje tři podkategorie: Pojem *moc* znamená, jestli tato skupina má v případě interakce s jinou skupinou šanci prosadit své zájmy (např. sociální hnutí ve vztahu k vládě). Pojem *represe / podpora* znamená náklady, které musí skupina vstupující do konfliktu předpokládat (represe znamená, že jsou vysoké, zatímco podpora znamená, že jsou nízké). Konečně *příležitost / hrozba* znamená, jestli se skupině nabízí nějaká příležitost nebo ji naopak něco aktuálně ohrožuje. (SANDERSON, 2005: 69) To znamená, zda skupina např. objeví plány na provedení vojenského převratu vládou, což je možno využít k mobilizaci, nebo naopak zjistí oslabení vlády vnitřními rozpory. Hrozba je vlastně taktéž příležitostí, neboť umožní mobilizaci veřejnosti.

Podle Tillyho je nutné chápat tyto faktory i v časové souslednosti. Vše začíná společnými zájmy, vytvořením organizace a hromaděním zdrojů. Pak už se čeká na příležitost, kterou hnutí hledí využít. Revoluce se objevuje, když má výše zmíněná skupina ambici ovládnout politiku v rámci určitého státu, jehož vláda ztrácí legitimitu a zároveň není schopna opoziční skupinu potlačit. Ztráta legitimacy znamená, že buď vláda není schopna plnit své povinnosti (např. udržet ekonomiku v chodu), nebo stupňuje své požadavky na občany v nesnesitelné míře (zvyšuje daně, zakazuje shromáždění). Obvykle spolu oba faktory souvisí: Aby byla vláda schopna splnit své úkoly v nějaké složité situaci, musí přijímat mimořádná opatření. Ještě se zde obvykle objevuje skutečnost, že část vládnoucí vrstvy vyjádří ochotu uzavřít koalici s opoziční skupinou.

Problém na Tillyho koncepci je, že redukuje revoluce do kolektivního jednání. Malému významu se u něj těší role státu nebo mezinárodních vztahů. Sice přikládá velkou roli politice, ale ta je pro něj opět jakousi hrou aktérů usilujících o mobilizaci zdrojů. Tillyho koncepci revoluce je tak možné zařadit do teorií racionální volby. Její slabinou je, že není schopna vidět často velmi náhodný až chaotický charakter a průběh mnoha revolučních bojů.

Velkým inspiračním zdrojem je pro Tillyho Durkheim. Jak uvádí Huntová, jeho práce je polemikou s Durkheimovým konceptem anomie, neboť se snaží dokázat, že protestující davy jsou obvykle vedeny spíše těmi, kteří se v rámci vlastní skupiny těšili autoritě než anomizovanými nekvalifikovanými dělníky, migranty a jinými živly z okraje společnosti (HUNT, 1984: 249). Tilly má společnou s Durkheimem základní otázku: „Jak strukturální diferenciacie (pro Tillyho urbanizace, industrializace, atd.) mění podstatu kolektivního jednání?“ (tamtéž, 250) Ačkoli se nazývá „rezolutně pro-marxistickým“, Huntová v něm příliš marxistu nevidí. Na rozdíl od Marxe ho příliš nezajímá ekonomie, třídní vědomí a ideologie a naopak ho více zajímá urbanizace a utváření státu. (tamtéž, 251–252) O hodně méně je Tilly ovlivněn Weberem.

Podle Huntové je Tilly velmi úspěšný, když vědomě píše buď pro historiky (jako v případě knihy *Vendée*) nebo pro sociology (*Od mobilizace k revoluci*), ale je již méně úspěšný pokud se pokouší psát pro obě skupiny najednou, neboť se zaměřuje na spojnici mezi oběma disciplínami, takže sociolog se nedočne příliš mnoho o teoretických problémech a historik o analýze událostí minulosti. (HUNT, 1984: 266–268) Huntové kritika sice pochází z roku 1984, kdy Tilly nepublikoval ještě své hlavní práce zmiňované v tomto článku, ale jsem přesvědčen, že tento problém v jeho případě zůstal. Neplatí to ale pro celou historickou sociologii?

Tillyho metodou je konstruování nejrůznějších typologií (obvykle typologie jednání, situací, strukturálních podmínek) a poté jejich srovnání z hlediska dlouhodobého vývoje. Pokud Tilly provádí dlouhodobé srovnání, obvykle se pokouší o nějakou kvantifikaci. Historické procesy analyzuje pomocí vytváření dlouhých řad různých statistických údajů. To bývá ovšem dost často velmi problematické. Např. pokud srovnává různé regiony v Evropě v letech 1492–1991 z hlediska četnosti objevování se revolučních situací

a vychází mu, že nejrevolučnější evropskou oblastí byl Balkán a Maďarsko a nejrevolučnějším evropským obdobím byla léta 1642–1691 (TILLY, 1993: 346). Co nám to ale říká pro pochopení Evropských dějin? Období 1642–1691 není považováno za významnější revoluci než 19. století nazývané též stoletím evropských revolucí nebo konec 18. století a Balkán je v této době považován za periferii evropských dějin. Problém tkví v Tillyho metodě. Při každé kvantifikaci velmi zjednodušujeme rozdílnou významnost jednotlivých povstání a revolucí. Každá událost se nám pak v tabulce jeví jako číslo stejného významu. A co události, které se na stránky historie nedostaly? Historie se tak u Tillyho mění na střípky událostí, které mají naplnit jeho typologické kategorie.⁵

Tillyho slabinou je, že se ve snaze vyhnout psychologizování nevěnuje vůbec vědomí člověka nebo ideologii. (HUNT, 1984: 250) K tomu nepochybně svádí kvantifikování historie. Pro Tillyho chce aktér mobilizovat zdroje a na základě strukturálních podmínek k tomu volí různé typy kolektivního jednání. Tento přístup ale opomíjí od 90. let v historiografii tak populární pojem jako je mentalita. Tilly stejně tak nechal velkou tradici marxistického myšlení představovanou frankfurtskou školou zabývající se problematikou ideologie a ideologické manipulace člověka.

Theda Skocpol

Theda Skocpol (*1947) je americká politoložka a socioložka a podobně jako Tilly žačka Barringtona Moora (1917–2005). Na základě své disertace obhájené na Harvardově Univerzitě publikovala roku 1979 své neznámější dílo *Státy a sociální revoluce*. Kniha získala cenu Ch. W. Millse, cenu Americké sociologické asociace a byla přeložena do šesti jazyků (SANDERSON, 2005: 193). Sociolog Randall Collins ji dokonce označil za nejlepší knihu o revolucích, jaká kdy byla napsána (tamtéž, 77). Známou se stal také spor Skocpolové s Harvardovou univerzitou, která ji počátkem osmdesátých let odmítla zaměstnat z důvodu jejího pohlaví. V letech 2002–2003 byla prezidentkou Americké politologické asociace. V letech 2005–2007 byla děkankou harvardské Graduate School of Arts and Sciences. Od počátku 90. let se zaměřila na Spojené státy a historii jejich systému sociálního státu a publikovala na toto téma knihu *Ochrana vojáků a matek* (1992). Její nedávná kniha *Ubývání demokracie* (2003) usiluje o nalezení odpovědi na otázku, proč v USA existuje v posledních desetiletích úpadek zájmu o veřejnou angažovanost. Kniha je polemikou se známějším dílem Roberta Putnama *Osamělý bowling*. Pro obor historická sociologie stojí za zmínku kniha *Vize a metoda v historické sociologii* (1984),

5) Ve své knize *Stávkové ve Francii (1974) dokonce analyzoval 110 000 případů stávek (!) a sociální původ 11 000 pařížských účastníků červnového povstání 1848, takže ho někteří nazývají Henry Fordem historiografie produkujícím v masovém množství kvantitativní analýzy. (Hunt, 1984: 255)*

jejíž byla Skocpolová editorkou. V následujícím textu se budeme věnovat jejímu nejznámějšímu dílu, které také zapadá od Mannovsko-Tillyovských diskusí z osmdesátých.

Skocpolová vychází ve svém pojetí revolucí z díla Barringtona Moora *Sociální původ diktatury a demokracie: šlechtic a sedlák při utváření nového světa* (1966). Moore se zabývá novověkými revolucemi v Anglii, Francii, USA, Číně, Japonsku a Indii tvrdí, že se moderní politické systémy utvářely v interakci rolníků a aristokracie (Smith, 2006: 203). Výsledkem mocenských konfigurací mezi aristokracií, měšťanstvem a rolníky bylo buď vytvoření demokracie, fašismu nebo komunizmu. Moorova práce byla kritizována ze čtyřech důvodů: Za prvé se nevěnoval mezinárodní interakci a jejímu vlivu na vznik revolucí. Podle jeho pojetí byly revoluce výlučně výsledkem vnitřních střetů. Za druhé se nevěnoval příliš problematice kapitalizmu resp. ekonomie. Za třetí je jeho označení systému Velké Británie a USA za demokracii od 19. do 20. stol. je příliš zjednodušující. Za čtvrté si idealizoval i vnitřní strukturu anglické společnosti v 19. století (SMITH, 1991: 60–61).

Skocpolová přebírá od Moora pohled na stát jako nezávisle jednající celek (tedy nikoli jak tvrdí Marxisté jako výsledek třídních vztahů), za druhé souhlasí s Moorem v tom, že revoluce jsou výsledkem strukturních rozporů uvnitř agrárních společností, všímá si konfliktu státu a vlastníků půdy o kontrolu nad zemědělským obyvatelstvem, má zájem o povstání rolnictva a věnuje pozornost solidaritě mezi rolnictvem, která je na počátku jeho ochoty zahajovat povstání. Na druhou stranu ale doplňuje Moorovu analýzu problematikou mezinárodních vztahů. Zatímco Moore se domnívá, že velké množství revolucí s různým průběhem vede ke třem druhům výsledků (demokracie, fašismus, komunismus), Skocpolová argumentuje, že podobný typ společensko-politické transformace vede k různým výsledkům. Konečně Skocpolová na rozdíl od Moora nepřistupuje k problematice revolucí hodnotově (SMITH, 1991: 73)

Zatímco Moore se věnoval šesti zemím, Skocpolová se snaží nacházet podobnosti pouze mezi francouzskou, ruskou a čínskou revolucí. Proč se rozhodla srovnávat tyto tři revoluce? Podle jejího názoru se jedná na rozdíl od ostatních revolucí o střetnutí v historicky významných zemích, zatímco ostatní revoluce 19. a 20. století se vyskytují v zaostalých a závislých státech ve třetím světě (SKOCPOL, 1979: 288). Anglickou revoluci nezařadila do své práce z důvodu, že se nejednalo o skutečnou sociální, ale pouhou politickou revoluci⁶, což je podle Skocpolové způsobeno skutečností, že v ní nehrála žádnou roli rolnická povstání.

Jaké zákonitosti objevování se revolucí Skocpolová odhalila? Především k revolucím dochází v zaostalejších zemích. Na druhé straně jde o relativně bohaté a politicky ambiciózní státy, které nebyly kolonizovány. Ve všech třech případech se stát

⁶ Skocpolová rozlišuje mezi sociální a politickou revolucí. Politická revoluce znamená pouze revoluční změnu vlády, sociální revoluce znamená navíc i celou transformaci společnosti.

dělil s aristokracií o zisky z vykořisťování rolníků. V každém případě musel stát čelit rozvinutějším rivalům ze zahraničí. Všechny tři země prošly krátce před revolucí sérií vojenských porážek. Státní aparáty starých režimů byly ochromené. Byly rozšířené vzpoury nižších tříd, obzvláště rolnictva. Ve všech třech případech šlo o státy s převažujícím zemědělským charakterem, absolutistickou či poloabsolutistickou vládou a vládnoucí vrstvou pozemkových vlastníků. Všechny tři země se vyznačovaly zaostalostí agrární ekonomiky a neschopností přechodu ke kapitalistickému zemědělství. (SKOCPOL, 1979: 155).

Z hlediska podmínek pro vznik revoluce vidí Skocpolová spíše podobnosti mezi Čínou a Francií, kde dokázala místní třída vlastníků půdy spojená s obchodníky bránit efektivně všem pokusům o reformy organizované centrální vládou. Jejich úsilí bylo natolik úspěšné, že výrazně oslabilo centrální vládu, a když se k tomu přidala ještě porážka na mezinárodním poli (v Číně Japonská agrese, ve Francii v Sedmileté válce) objevuje se revoluční situace. Naopak v Rusku byl centralizovaný stát velmi efektivní v prosazování svých požadavků. Zde byla hlavním spouštěčem porážka v první světové válce, daleko výraznější svým rozsahem než porážky Francie nebo Číny. Naopak Francie a Rusko si byly navzájem podobnější z hlediska svých zemědělských struktur. Venkovské obyvatelstvo zde mělo značnou autonomii vůči státu. Když se stát rozpadl, byly vůči nim vlastníci půdy téměř bezbranní. Naopak v Číně měli vlastníci půdy velkou moc nad vesničany a díky tomu zde rolnická povstání nehrála tak velkou roli. (SMITH, 1991: 71) Všechny tři země se nacházely těsně před vypuknutím revolucí v situaci, kdy byla liberální stabilizace tj. mocenský kompromis a cesta umírněných reforem již nemožná, vládnoucí třídy byly oslabené a byly zde široké vrstvy ochotné účastnit se politických bojů. Pro revoluce ve všech třech zemích je typická politicko-vojenská mobilizace širokých vrstev proti domácím kontrarevolucionářům a zahraničním útočníkům. Nové, revolucí ustavené režimy jsou si podobné v tom, že stát je větší a centralizovanější než v minulosti, byrokratičtější a zapojující široké vrstvy než starý režim. Ve všech případech jsou zrušena privilegia venkovské aristokracie.

Vedle podobností byly mezi francouzskou, ruskou a čínskou revolucí i velké rozdíly: Zatímco ve Francii se prosazuje liberální fáze revoluce, v Rusku je o hodně slabší a v Číně vůbec neexistuje. Ve Francii je převzata struktura královské armády, v Rusku je carská armáda nahrazena Rudou armádou a také v Číně nahrazuje Rudá armáda bývalá vojska jednotlivých území vedených místními vládci. Ve Francii rolníci uspěli ve zrušení privilegií pozemkové aristokracie, ale již ne v přerozdělení půdy. Rolníci v Rusku vyhnali aristokracii a zároveň dosáhli přerozdělení půdy. Číně bylo rolnictvo příliš slabé na to, aby mohlo samo revoltovat a statkáři zde zůstávají významnou vrstvou. Z hlediska stupně modernizace dosažené za předchozího režimu na tom bylo bez pochyby nejlépe Rusko, zatímco úroveň Francie a Číny si byla relativně podobná. Pouze v Rusku existoval sice nepočetný nicméně ve velkých městech strategicky výhodně umístěný proletariát. Zatímco Francie byla sice v době před revolucí angažována v mezinárodních politických bojích, její porážka v sedmileté válce (1756–1763) nebyla nijak výrazná a byl mezi ní a vypuknutím revoluce odstup pětadvaceti let. Naopak v Rusku stála na počátku

revoluce výrazná vojenská porážka, podobně byla v defenzivě i Čína. Zatímco v případě Francouzské revoluce dosud nebylo možné, aby stát podpořil industrializaci země, v případě Ruska a Číny byla industrializace jak záměrem, tak i výsledkem revoluce. Zatímco ve Francii a Rusku se revoluce opírala o městské lidové vrstvy a venkov byl její slabinou, v Číně byl základnou revoluce venkov, kde operovala revoluční armáda. V případě Francouzské revoluce bylo jakobínské křídlo kvůli své neschopnosti získat venkov poraženo, v případě Ruské revoluce byl venkov pacifikován pomocí kolektivizace. Výsledkem vítězství umírněného křídla francouzské revoluce byla konsolidace státu byrokratického a konstitučního charakteru s dominancí kapitalistické vrstvy. Výsledkem ruské revoluce bylo vítězství Stalinova křídla, které představovalo syntézu revolučního radikalizmu a zároveň konzervativních prvků návrat k ruskému nacionalizmu, ruským imperiálními tradicím v dějepisectví, klasickému umění, kult armády, obnovení důstojnických hodností apod. Tomuto křídlu šlo o udržení podpory městského proletariátu, a proto se zaměřilo na těžkou industrializaci a rychlou urbanizaci. Budování státu jedné strany bylo spíše nezamýšleným důsledkem než původním záměrem tohoto křídla. Zároveň se utvářejí privilegia stranické byrokracie, jako následek exkluzivního industriálně-proletářského charakteru revoluce a násilného potlačení rolnictva. Výsledkem čínské revoluce se stal decentralizovaný stát zaměřující se na zemědělský rozvoj. Na rozdíl sovětského svazu zde převažují pokusy redukovat nerovnosti (Maova kulturní revoluce) a existují zde menší privilegia pro stranickou elitu.

I přes skutečnost, že politická orientace nových režimů v Rusku a Číně byla marxisticko-leninská, zatímco ve Francii byl nový režim liberálně kapitalistický, Skocpolová zdůrazňuje jejich převládající podobnosti: Nový státní organizmus je většího rozsahu, centralizovanější a byrokratičtější a zapojuje široké vrstvy do politického života aktivněji než předchozí režimy, státní organizmus je také nezávislejší v domácím i mezinárodním měřítku. Přestala existovat privilegia pozemkových vlastníků. (cit. dle SKOCPOL, 1979: 282–283)

Na rozdíl od předchozích autorů se Skocpolová nesnaží vytvořit obecnou teorii revolucí. Zříká se této ambice ze dvou důvodů: „Zprv se příčiny revolucí (ať už jednotlivé nebo souhrn podobných) nutně odlišují podle historických a mezinárodních okolností zemí, které jsou jejich aktéry. Jak kdysi napsal Ch. W. Mills: ‚neznáme žádné univerzální principy historické změny, neboť mechanismy této změny se mění společně se sociální strukturou, kterou zkoumáme.‘ A za druhé vzorce revolučních příčin a následků jsou nutně ovlivněny světovými historickými změnami v základních strukturách státní moci jako takové a jejich základech. Pravděpodobnost revolucí a jejich forma má tendenci se proměňovat během dějin, protože, jak poznamenává Mills: ‚historická změna je změnou sociální struktury a vztahů mezi jejími jednotlivými částmi.‘ (SKOCPOL, 1979: 288)

Ačkoli Skocpolová srovnávala tři konkrétní historické revoluce ve třech různých zemích, neprováděla vlastní historický výzkum (ABRAHAMS, 1982: 224) a vycházela výlučně z prací předchozích historiků publikovaných na toto téma v anglickém jazyce (a v menší míře Francouzském). Psát o ruské nebo čínské revoluci bez znalosti těchto jazyků by v kontextu evropských společenských věd nebylo samozřejmě představitelné.

Vybereme-li ke komparativní analýze nějaké jednotky, musíme se vždy ptát, zda je lze vůbec srovnávat. Z hlediska marxistické ortodoxie by to samozřejmě možné nebylo, neboť francouzská revoluce byla označena jako buržoazní a ruská a čínská jako socialistické (za čínskou buržoazní revoluci byly pokládány konflikty let 1911–1913, za ruskou buržoazní byla považována revoluce roku 1905). Na druhou stranu podrobnosti, které Skocpolová shledává ve výchozí situaci, sociální struktuře těchto zemí, průběhu revoluce a jejich výsledků v nás vzbuzují otázku, zda přeci poněkud nepodceňuje rozdílné historické situace těchto třech revolucí a zda její obrázek podobnosti revolucí neznamená přitakání modernizační teorii (která je sama o sobě sporná), kde podobná situace, která nastane v nejméně vyspělé zemi v roce 1789, nastane v zemi méně vyspělé v roce 1917 a v zemi nejméně vyspělé v roce 1945. Skocpolová tak i přes zdůraznění mezinárodních faktorů poněkud ignoruje hlubší mezinárodně historické příčiny. Např. je zřejmé, že kdyby v Rusku nevítila bolševická revoluce, tak by nevítila ani v Číně. Asi by bylo možné zde čekat nějakou revoluční přeměnu, ale bez inspirace ruskou revolucí by mohla mít jiný průběh a výsledek (např. by nedokázala tak efektivně bojovat proti Japonsku a jejím výsledkem by byl na západních velmocích závislý nacionalistický stát pokoušející se o kapitalistickou cestu vývoje).

Dále se vůči koncepci Skocpolové namítá, že věnuje nedostatečnou pozornost městským nepokojům. Přitom především Ruská a Francouzská revoluce byly vybojovány na ulicích Petrohradu resp. Paříže. Čtenář má také někdy pocit, že pro samé strukturální tlaky nezbyvá příliš prostoru pro lidské jednání nebo politické skupiny a to i přesto, že role revolučních vůdců a politických stran byla především v čínské a ruské revoluci zásadní. Pro Skocpolovou jsou sledované revoluce střetnutím velkých společenských skupin na základě kauzálního působení jednotlivých historických podmínek. Z takového obrázku revolucí nám ovšem poněkud vypadávají jednotlivé lidé (především revoluční vůdčové). Podobně jako Tilly Skocpolová zohledňuje historické podmínky, ale na rozdíl od Tillyho není jejím aktérem „kolektivní jednání“ určité skupiny ale jednotlivé třídy usilující dlouhodobě o prosazení svých záměrů.

Závěr

Michaelu Mannovi, Thedy Skocpolové a Charlesi Tillymu je do určité míry společná metoda komparace. Práce Skocpolové srovnává tři historicky významné revoluce, Tilly srovnává regiony ve Francii či v Anglii a Mann se čas od času pouští do komparace (ačkoli tato není jeho hlavním badatelským nástrojem) a srovnává světová náboženství spásy.

Všechny tři autory spojuje zájem o roli státu. Tilly pojímá stát jako výsledek kolektivního jednání, Skocpolová jako autonomní struktury a Mann jako výtvar vojenské a politické moci, do značné míry nezávislé na moci ekonomické a ideologické. Zatímco pro dogmatickou variantu marxizmu (se kterou všichni tři autoři víceméně polemizují, ačkoli jsou zároveň dílem K. Marxe inspirováni) je stát pouze entitou odvozenou z třídních vztahů, Skocpol, Mann i Tilly přisuzují státu značnou významnou roli.

Všechny tři autory také spojuje základní ambice popsat historii tak „jak to vlastně bylo“. Tito autoři nereflktují lingvistický a kulturní obrat v historiografii v 80. letech, zájem o symboly, diskurz, metanarace a další postmoderní výbavu. Pro Manna, Tillyho i Skocpolovou jsou dějiny především dějinami sociální struktury. U všech třech nacházíme ovšem tendenci pohled na dějiny dynamizovat. Ať už pomocí pojmů *proměny sociální moci, kolektivního jednání nebo revoluce*. Historická sociologie pro ně neznamena statický obrázek minulosti ale linii vývoje. Dějiny pojímají všichni tři autoři konfliktualisticky. To o čem píšou, jsou především konflikty mezi nejrůzněji definovanými sociálními skupinami.

Vedle podobností existují samozřejmě mezi Mannem, Skocpolovou a Tillym značné rozdíly. Zatímco Mann je autorem velkých syntéz a zabývá se evropskou civilizací od počátku do současnosti, Tilly začíná jako mikrohistorik a později se přesouvá k velkým tématům z časového i prostorového hlediska (Evropa 900–1990). Skocpolová začíná jako makrohistorička a později se přesouvá k mikrotématům (sociální politika v USA).

Manna zajímal v počátcích jeho bádání starověk a středověk a od devadesátých let přesouvá svůj zájem na dvacáté století, což jde vlastně ruku v ruce s historickou linií jeho ambiciózního díla. Tilly začíná v 18. století, později ho rozšiřuje na století sedmácté a devatenácté a ačkoli má i přesahy do století dvacátého a do středověku, období mezi léty 1650–1850 zůstává jeho celoživotní doménou. Skocpolová začíná svou práci v období od konce 18. do prvních desetiletí 20. století, ale později přechází do století dvacátého. Z hlediska geografického je u Manna zájem o starověký Blízký Východ, Středomoří a středověkou/ novověkou jižní a západní Evropu. Tilly se zajímá hlavně o Francii a Anglii (je zajímavé, že Tilly nevěnoval příliš velkou pozornost své vlastní zemi–Spojeným státům) a Skocpolová o Francii, Rusko a Čínu ale později především o USA

Zatímco Tilly zkoumá pomocí mikrohistorických přístupů makrohistorické procesy, Skocpolová analyzuje historické makroprocesy pomocí kauzálního historicky-institucionálního přístupu a Mann tyto makroprocesy analyzuje pomocí pojmů sociální moci uplatnitelných na celou historii. (Spohn, 2005: 218–219)

Americká *Nová historická sociologie* je dnes velmi rozmanitým a rostoucím polem právě díky těmto třem autorům. Právě v 80. letech dvacátého století, kdy byla publikována jejich základní díla, dochází k jejímu největšímu vzrůstu a od 90. let probíhá její kulturní obrat, začínají být v oblibě mikrohistorické práce a prosazuje se disciplína nazvaná historická antropologie. Práce Tillyho, Manna a Skocpolové patří nicméně dodnes k základnímu kánonu *Nové historické sociologie* a pro českou sociologii, historii i formující se historickou sociologii je důležité se s nimi důkladně seznámit.

Literatura:

- ABRAHAM, P. 1982. Historical Sociology. Ithaca, New York: Cornell University Press.
Anderson, P. 1974. Passages from Antiquity to Feudalism. London: Verso.
HUNT, L. 1984. Charles Tilly's Collective Action. In Vision and Method in Historical Sociology. Skocpol, T. (ed) Cambridge: Cambridge University Press.
Mann, M. 1986. The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760. Vol. 1.

New York: Cambridge University Press.

SANDERSON S. K. 2005. Revolution: A Worldwide Interoduction to Political and Social Change. London: Paradigm Publishers.

SKOCPOL, T. 1979. States and Social Revolutions. A comparative Analysis of France, Russia and China. New York: Cambridge University Press.

SKOVAJSA, 2008. M. Když sociologie potkala historii: Charles Tilly (1929–2008). Sociologický časopis. roč. 44, č. 4, str. 800-807

SMITH, D. 1991. The Rise of Historical Sociology. Philadelphia: Temple University Press.

SMITH, D. 2006. Historická sociální teorie. In Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy. A. Harrington (ed.). Praha: Portál

SPOHN, W. 2005. Neue Historische Soziologie: Charles Tilly, Theda Skocpol, Michael Mann. In Aktuelle Theorien der Soziologie. Kaesler, D. (ed.) München: Beck.

ŠUBRT, J. 2001. Postavy a problémy soudobé sociologie. Soudobé teorie druhé poloviny 20. století.

TILLY Ch. 2005 (1995). Popular Contention in Great Britain 1758–1834. Boulder, London: Paradigm Publishers.

TILLY, Ch. 1993. Die europäischen Revolutionen. München: Beck.

TILLY, Ch. 2006. Politika kolektivního násilí. Praha: Slon.

WICKHAM, Ch. 1988. Historical Materialism, Historical Sociology. In New Left Review 1 /171. str. 63–78.

ZNEBEJÁNEK, F. 1997. Sociální hnutí. Praha: Slon.